

УДК 657.6.012.16; 343

JEL Classification: M40; K00

DOI: [https://doi.org/10.32515/2663-1636.2023.9\(42\).20-32](https://doi.org/10.32515/2663-1636.2023.9(42).20-32)

О.Б. Пугаченко, доц., канд. екон. наук

Т.В. Фоміна, доц., канд. екон. наук

Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна

Права та обов'язки експертів з економічних питань у профільному і процесуальному законодавстві

У статті розглянуто права та обов'язки експертів з економічних питань у профільному (Закон України «Про судову експертизу»; Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень; Інструкція про особливості здійснення судово-експертної діяльності атестованими судовими експертами, що не працюють у державних спеціалізованих експертних установах) та процесуальному законодавстві (Кримінальний процесуальний кодекс, Цивільний процесуальний кодекс, Господарський процесуальний кодекс та Кодекс адміністративного судочинства).

Мета статті (дослідження прав та обов'язків судових експертів з економічних питань згідно із вимогами профільного та процесуального законодавства) досягнута з використанням загальнонаукових і спеціальних методів дослідження: абстрактно-логічного, діалектичного, узагальнення, групування, графічного.

Проведене дослідження дозволило з'ясувати, що при проведенні судових експертиз й експертних досліджень з економічних питань виділяють експертизи документів: бухгалтерського обліку, оподаткування і звітності; про економічну діяльність підприємств й організацій; фінансово-кредитних операцій. При цьому, має місце неузгодженість назв видів судово-економічних експертиз у профільному законодавстві. Визначено, що профільне законодавство стосовно прав експертів, у т.ч. і з економічних питань, передбачає їх 6 у Законі України «Про судову експертизу», 8 у відповідних Інструкціях (подібні лише п'ять); процесуальними кодексами встановлено 8 прав у КПК та по 6 у ЦПК, ГПК і КАСУ (аналогічні – також п'ять). У всіх видах профільного і процесуального законодавства передбачено по два однакових за суттю обов'язки судових експертів (щодо виконання завдання та надання експертного висновку й відповіді за потреби на питання). ЦПК, ГПК і КАСУ декларують лише по 2 обов'язки, Закон України «Про судову експертизу» - 3, КПК – 5, Інструкції – по 8. При цьому, в профільному законодавстві і КПК додано загальний обов'язок щодо можливості заяви самовідводу експерта.

експертиза з економічних питань, судова експертиза, експертне дослідження, експерт, права, обов'язки, профільне і процесуальне законодавство, процесуальні кодекси

Постановка проблеми. З моменту виникнення та на всіх етапах розвитку судової експертизи в ній вбачали доволі важливий інструмент правосуддя, що є необхідним для справедливого здійснення провадження як на етапі розслідування, так і при розгляді в суді. Експерта ж вважали науковим свідком, висновок якого з-поміж інших джерел доказів виділяється тим, що з ним важко не погодитись, адже незгоду з його думкою обов'язково необхідно аргументувати та довести.

Експертизи з економічних питань є складовою судово-експертної діяльності, а тому, розглядаючи справи про економічні злочини без фахової фінансово-економічної освіти, юристи ставляться з великою повагою до висновків експертів-економістів. Експерти з економічних питань у провадженні своєї професійної діяльності повинні дотримуватись таких принципів, як законність, незалежність, об'єктивність і повнота дослідження. Права та обов'язки експертів з економічних питань передбачаються спеціальним профільним і процесуальним законодавством, а тому їх дослідження, узагальнення, з'ясування суті і подібності є необхідним і нагальним. Актуальність цієї тематики посилюється прийняттям змін з 03.11.2022 р. [11] задля вдосконалення організаційно-управлінського забезпечення судово-експертної діяльності, які узгодили і розширили відповідальність експертів, а відповідно й їх права та обов'язки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання дотримання процесуальних вимог призначення і проведення судово-економічних експертиз і досліджень, а також їх учасників, завжди були об'єктом наукових пошуків теоретиків і практиків. Так, судовий експерт Л. Бараш висвітлюючи процесуальні проблеми призначення і проведення судової експертизи, аналізує проблеми правового та методичного характеру, які виникають при призначенні й проведенні судових експертиз в адміністративному, господарському і кримінальному судочинстві України та пропонує шляхи їх вирішення [1]; Ю. Бисага та В. Заборовський встановлюють процесуальне становище експерта та спеціаліста як учасників цивільного процесу, виділяючи їх спільні, протилежні та специфічні риси [2]; С. Гаспарян характеризує правові норми, що визначають вимоги до осіб, які можуть бути експертами, норми, що позбавляють осіб такої можливості, а також права й обов'язки судових експертів [3]; Є. Демидова, О. Домашенко, І. Колеснікова та К. Латиш розглядаючи правовий статус судового експерта як суб'єкта судово-експертної діяльності, звертають увагу на недостатність визначення прав судового експерта за його участі в процесуальних діях та наголошують на необхідності удосконалення чинного законодавства при залученні експерта як самостійної сторони захисту [5]; Я. Мулик узагальнюючи основні вимоги й обмеження при організації підготовки та атестації судових експертів, стверджує, що для чинного законодавства наразі характерні: незлагодженість вимог щодо судових експертів; недостатня врегульованість процедур проходження атестації; значна вартість стажування; невисокий рівень оплати праці експертів тощо [9]; аналізуючи стан і напрямки вдосконалення нормативно-правового забезпечення економічної експертизи Я. Мулик стверджує, що права та обов'язки, які регулюються різними нормативно-правовими актами мають неточності та недоліки, а також пропонує розширити правові функції судового експерта-економіста [8]; Н. Стельмах досліджуючи у своїй дисертаційній роботі судово-процесуальний аспект бухгалтерської експертизи встановлює причинно-наслідкову залежність та виявляє науково-організаційні дисбаланси щодо рівня організаційно-методичного забезпечення судово-експертної діяльності та стану економічної злочинності в Україні («частка експертів з економічних питань становить 5% загальної кількості атестованих експертів, частка економічних методик – 6%, тоді як рівень економічних злочинів серед усіх кримінальних правопорушень досягає 65%») [18, с. 4] тощо.

Проте, незважаючи на перманентний інтерес науковців до вдосконалення процесуальних аспектів судових експертиз і досліджень з економічних питань, все ще залишаються невирішеними деякі питання прикладного характеру.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження прав та обов'язків експертів з економічних питань згідно із вимогами профільного та процесуального законодавства.

Дана стаття є продовженням авторських досліджень розпочатих у роботах [15, 16, 17].

Виклад основного матеріалу. Згідно законодавства «судова експертиза – це дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду» [14]. Також «для юридичних і фізичних осіб на договірних засадах експертами проводяться експертні дослідження, що потребують спеціальних знань та використання методів криміналістики і судової експертизи» [13].

Економічна експертиза передбачає дослідження документів: бухгалтерського обліку, оподаткування і звітності; про економічну діяльність підприємств й організацій; фінансово-кредитних операцій [13].

Законом України «Про судову експертизу» передбачено, що «судовими експертами можуть бути особи, які мають необхідні знання для надання висновку з досліджуваних питань» [14]. Кримінальним процесуальним кодексом України встановлено, що «експертом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями, має право на проведення експертизи і якій доручено провести дослідження об'єктів, явищ і процесів, що містять відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення, та дати висновок з питань, які виникають під час кримінального провадження і стосуються сфери її знань» [7]. У Цивільному й Господарському процесуальних кодексах і Кодексі адміністративного судочинства зазначається, що «експертом може бути особа, яка володіє спеціальними знаннями, необхідними для з'ясування відповідних обставин справи» [19, 4, 6].

На законодавчому рівні визначено, що «підставою для проведення експертизи відповідно до чинного законодавства є процесуальний документ про призначення експертизи, складений уповноваженою на те особою (органом), або договір з експертом чи експертною установою, укладений за письмовим зверненням особи у випадках, передбачених законом, в якому обов'язково зазначаються її реквізити, номер справи або кримінального провадження або посилання на статтю закону, якою передбачено надання висновку експерта, перелік питань, що підлягають вирішенню, а також об'єкти, що підлягають дослідженню» [13]. При цьому зазначається, що «в інших випадках проводиться експертне дослідження, підставою для якого є договір з експертом чи експертною установою, укладений за письмовою заявою (листом) замовника (юридичної або фізичної особи), з обов'язковим зазначенням його реквізитів, з переліком питань, які підлягають розв'язанню, а також об'єктів, що надаються» [13]. Результати проведення експертиз й експертних досліджень представляються у письмовому документі – висновок експерта.

Ми підтримуємо думку, що «залучення судового експерта до різних форм судочинства дозволяє суттєво розширити можливості всіх його учасників, сприяючи ефективності здійснення покладених на них функцій, захисту прав, свобод та інтересів громадян, а також результативності боротьби з правопорушеннями забезпечуючи всебічність, повноту та об'єктивність дослідження всіх обставин» [5, с. 549].

Стаття 10 «Особи, які можуть бути судовими експертами» Розділу II «Судовий експерт» у Законі України «Про судову експертизу» декларує, що «ними можуть бути особи, які мають необхідні знання для надання висновку з досліджуваних питань, відповідають встановленим вимогам та отримали кваліфікацію судового експерта з певної спеціальності» [14]. Експертизи та дослідження, які проводяться атестованими судовими експертами, що не є працівниками державних спеціалізованих установ, мають здійснюватись з урахуванням обмежень статті 7 Закону України «Про судову експертизу» та регламентуються відповідною Інструкцією про особливості здійснення судово-експертної діяльності атестованими судовими експертами, що не працюють у державних спеціалізованих експертних установах [12].

Тобто, права й обов'язки судових експертів чітко визначаються профільним законодавством [14, 13, 12] – таблиця 1.

Таблиця 1 – Права та обов'язки судових експертів з економічних питань згідно профільного законодавства

Законодавчо-нормативний акт		
Закон України «Про судову експертизу» [14, стаття 13 і 12, розділ II]	Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень [13, пункт 2.1 і 2.2, розділ II]	Інструкція про особливості здійснення судово-експертної діяльності атестованими судовими експертами, що не працюють у державних спеціалізованих експертних установах [12, пункт 1 і 3, розділ III]
Права судових експертів		
Незалежно від виду судочинства судовий експерт має право (стаття 12):	Експерт має право (пункт 2.2):	Судовий експерт має право (пункт 3):
	«ознайомлюватися з матеріалами справи, які стосуються предмета експертизи» [13]	«1) ознайомлюватися з матеріалами справи, які стосуються предмета експертизи» [12]
«1) подавати клопотання про надання додаткових матеріалів, якщо експертиза призначена судом або органом досудового розслідування або ознайомлюватися з матеріалами справи, що стосуються предмета судової експертизи» [14]	«відповідно до процесуального законодавства заявляти клопотання про надання додаткових матеріалів і зразків та вчинення інших дій, пов'язаних із проведенням експертизи» [13]	«2) відповідно до процесуального законодавства заявляти клопотання про надання додаткових матеріалів і зразків та вчинення інших дій, пов'язаних із проведенням експертизи» [12]
«2) вказувати у висновку експерта на виявлені в ході проведення судової експертизи факти, які мають значення для справи і з приводу яких йому не були поставлені питання» [14]	«вказувати у висновку експерта на факти, виявлені під час проведення експертизи, які мають значення для справи, але стосовно яких йому не були поставлені питання, та на обставини, що сприяли (могли сприяти) вчиненню правопорушення» [13]	«5) вказувати у висновку експерта на факти, виявлені під час проведення судової експертизи, які мають значення для справи, але стосовно яких йому не були поставлені питання» [12]
«3) з дозволу особи або органу, які призначили судову експертизу, бути присутнім під час проведення слідчих чи судових дій і заявляти клопотання, що стосуються предмета судової експертизи» [14]	«з дозволу органу (особи), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), бути присутнім під час проведення процесуальних, виконавчих дій та ставити питання учасникам процесу, що стосуються предмета чи об'єкта експертизи, та проводити окремі дослідження у їх присутності» [13]	«3) з дозволу органу (особи), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), бути присутнім під час проведення процесуальних, виконавчих дій, ставити питання учасникам процесу, що стосуються предмета чи об'єкта експертизи, та проводити окремі дослідження у їх присутності» [12]
«4) подавати скарги на дії особи, у провадженні якої перебуває справа, якщо ці дії порушують права судового експерта» [14]	«оскаржувати в установленому законодавством порядку дії та рішення органу (особи), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), що порушують права експерта або порядок проведення експертизи» [13]	«7) оскаржувати в установленому законодавством порядку дії та рішення органу (особи), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), що порушують права експерта або порядок проведення експертизи» [12]
«5) одержувати винагороду за проведення судової експертизи, якщо її	«одержувати винагороду за проведення експертизи та відповідно до законодавства	«9) одержувати винагороду за проведення експертизи та відповідно до законодавства

Законодавчо-нормативний акт		
Закон України «Про судову експертизу» [14, стаття 13 і 12, розділ II]	Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень [13, пункт 2.1 і 2.2, розділ II]	Інструкція про особливості здійснення судово-експертної діяльності атестованими судовими експертами, що не працюють у державних спеціалізованих експертних установах [12, пункт 1 і 3, розділ II]
виконання не є службовим завданням» [14]	компенсацію (відшкодування) витрат за виконану роботу та витрат, пов'язаних із викликом для надання роз'яснень чи показань, у разі якщо це не є його службовим обов'язком» [13]	компенсацію (відшкодування) витрат за виконану роботу та витрат, пов'язаних із викликом для надання роз'яснень чи показань з приводу проведеної експертизи» [12]
«б) проводити на договірних засадах експертні дослідження з питань, що становлять інтерес для юридичних і фізичних осіб, з урахуванням обмежень, передбачених законом» [14]		«10) проводити на договірних засадах експертні дослідження з питань, що становлять інтерес для юридичних і фізичних осіб, з урахуванням обмежень, передбачених законодавством України» [12]
	«у разі виникнення сумніву щодо змісту та обсягу доручення невідкладно заявляти клопотання органу (особі), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), щодо уточнення поставлених експертіві питань» [13]	«4) у разі виникнення сумніву щодо змісту та обсягу доручення невідкладно заявляти клопотання уповноваженій особі (суду), яка (який) призначила(в) експертизу, щодо уточнення поставлених експертіві питань» [12]
	«викладати письмово відповіді на питання, які ставляться йому під час надання роз'яснень чи показань» [13]	«6) викладати в письмовій або усній формі відповіді на питання, які ставляться йому під час надання роз'яснень чи показань з приводу проведеної експертизи» [12]
	«на забезпечення безпеки за наявності відповідних підстав	«8) на забезпечення безпеки за наявності відповідних підстав» [12]
	«у разі незгоди з іншими членами експертної комісії складати окремих висновок» [13]	
Обов'язки судових експертів		
Незалежно від виду судочинства й підстави проведення експертизи судовий експерт зобов'язаний (стаття 12):	На експерта покладаються такі обов'язки (пункт 2.1):	На судового експерта покладаються такі обов'язки (пункт 1):
«1) провести повне дослідження і дати обґрунтований та об'єктивний письмовий висновок» [14]	«прийняти до виконання доручену йому експертизу» [13]	«2) прийняти до виконання доручену йому експертизу» [12]
«2) на вимогу особи або органу, які залучили експерта, судді, суду дати роз'яснення щодо даного ним висновку» [14]	«особисто провести повне дослідження, дати обґрунтований та об'єктивний письмовий висновок на поставлені питання, а в разі необхідності роз'яснити його» [13]	«3) особисто провести повне дослідження, дати обґрунтований та об'єктивний письмовий висновок на поставлені питання» [12]
«3) заявляти самовідвід за наявності передбачених	«заявити самовідвід за наявності передбачених законодавством	«1) заявити самовідвід за наявності передбачених

Законодавчо-нормативний акт		
Закон України «Про судову експертизу» [14, стаття 13 і 12, розділ II]	Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень [13, пункт 2.1 і 2.2, розділ II]	Інструкція про особливості здійснення судово-експертної діяльності атестованими судовими експертами, що не працюють у державних спеціалізованих експертних установах [12, пункт 1 і 3, розділ II]
законодавством підстав, які виключають його участь у справі» [14]	обставин» [13]	законодавством обставин» [12]
	«повідомити в письмовій формі органу (особі), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), про неможливість її проведення та повернути надані матеріали справи та інші документи, якщо поставлене питання виходить за межі компетенції експерта або якщо надані йому матеріали недостатні для вирішення поставленого питання, а витребувані додаткові матеріали не були надані» [13]	«4) повідомити в письмовій формі орган (особу), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), про неможливість її проведення та повернути надані матеріали справи та інші документи, якщо поставлене питання виходить за межі компетенції експерта або якщо надані йому матеріали недостатні для вирішення поставленого питання, а витребувані додаткові матеріали не були надані» [12]
	«з'явитися на виклик органу (особи), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), для надання роз'яснень, показань чи доповнень з приводу проведеної експертизи або причин повідомлення про неможливість її проведення» [13]	«5) з'явитися на виклик органу (особи), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), для надання роз'яснень, показань чи доповнень з приводу проведеної експертизи або причин повідомлення про неможливість її проведення» [12]
	«забезпечити збереження об'єкта експертизи» [13]	«6) забезпечити збереження об'єкта експертизи та документів, наданих на дослідження» [12]
	«не розголошувати без дозволу органу (особи), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), відомості, що стали йому відомі у зв'язку з виконанням обов'язків, або не повідомляти будь-кому, крім органу (особи), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), чи суду про хід проведення експертизи та її результати» [13]	«7) не розголошувати без дозволу органу (особи), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), під час проведення експертизи відомості, що стали йому відомі у зв'язку з виконанням обов'язків, та не повідомляти будь-кому, крім органу (особи), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), чи суду, про процес проведення досліджень та їх результати» [12]
	«У разі постановлення ухвали суду про припинення проведення експертизи експерт зобов'язаний негайно повернути матеріали справи та інші документи, що використовувалися для проведення експертизи» [13]	«8) негайно повернути матеріали справи та інші документи, що надавались для проведення експертизи, у разі постановлення ухвали суду про припинення проведення експертизи» [12]

Джерело: авторська розробка на основі [14, 13, 12]

Отже, із 10 прав судового експерта лише п'ять із 8 обов'язків судового експерта тільки 3 є подібними між основним законодавчими актами з провадження судово-експертної діяльності – [14, 13, 12]. При цьому, найменше прав і обов'язків задекларовано в Законі України «Про судову експертизу», і хоча в профільних Інструкціях [13, 12] вони мають бути тотожними, при детальному їх аналізі помітні розбіжності, що є недоліком й ускладнює призначення і проведення судових експертиз та експертних досліджень з економічних питань.

Слід відмітити, що лише Інструкцією [13] передбачено, що в разі незгоди із іншими членами експертної комісії експерту надано право скласти окремий висновок.

Також профільними Інструкціями передбачено, що «експерт може відмовитися від проведення експертизи, якщо наданих йому матеріалів недостатньо для виконання покладених на нього обов'язків, а витребувані додаткові матеріали не надані, або якщо поставлені питання виходять за межі його спеціальних знань. Повідомлення про відмову повинно бути вмотивованим» [13, 12]. У Законі України «Про судову експертизу» аналогічна норма відсутня.

Статтями 12 і 13 Закону України «Про судову експертизу» встановлено, що інші права та обов'язки судового експерта, у т.ч. і з економічних питань, передбачаються процесуальним законодавством – Кримінальним процесуальним кодексом України (КПК) [7], Цивільним процесуальним кодексом України (ЦПК) [19], Господарським процесуальним кодексом України (ГПК) [4] та Кодексом адміністративного судочинства України (КАСУ) [6] (табл. 2).

Таблиця 2 – Права та обов'язки судових експертів з економічних питань згідно процесуального законодавства

Кримінальний процесуальний кодекс України [7, стаття 69]	Цивільний процесуальний кодекс України [19, стаття 72]	Господарський процесуальний кодекс України [4, стаття 69]	Кодекс адміністративного судочинства України [6, стаття 68]
Права експертів			
Експерт має право:	Експерт має право:	Експерт має право:	Експерт має право:
«1) знайомитися з матеріалами кримінального провадження, що стосуються предмета дослідження» [7]	«1) ознайомлюватися з матеріалами справи» [19]	«1) ознайомлюватися з матеріалами справи» [4]	«1) ознайомлюватися з матеріалами справи» [6]
«2) заявляти клопотання про надання додаткових матеріалів і зразків та вчинення інших дій, пов'язаних із проведенням експертизи» [7]	«2) заявляти клопотання про надання йому додаткових матеріалів і зразків, якщо експертиза призначена судом» [19]	«2) заявляти клопотання про надання йому додаткових матеріалів і зразків, якщо експертиза призначена судом» [4]	«2) заявляти клопотання про надання йому додаткових матеріалів і зразків, якщо експертиза призначена судом» [6]
«3) бути присутнім під час вчинення процесуальних дій, що стосуються предметів та об'єктів дослідження» [7]	«4) бути присутнім під час вчинення процесуальних дій, що стосуються предмета і об'єктів дослідження» [19]	«4) бути присутнім під час вчинення процесуальних дій, що стосуються предмета і об'єктів дослідження» [4]	«4) бути присутнім під час вчинення процесуальних дій, що стосуються предмета і об'єктів дослідження» [6]
«4) викладати у висновку експертизи виявлені в ході її проведення відомості, які мають значення для	«3) викладати у висновку експертизи виявлені в ході її проведення факти, які мають значення для	«3) викладати у висновку експертизи виявлені в ході її проведення факти, які мають значення для	«3) викладати у висновку експерта виявлені в ході проведення експертизи факти, які мають

Кримінальний процесуальний кодекс України [7, стаття 69]	Цивільний процесуальний кодекс України [19, стаття 72]	Господарський процесуальний кодекс України [4, стаття 69]	Кодекс адміністративного судочинства України [6, стаття 68]
кримінального провадження і з приводу яких йому не були поставлені запитання» [7]	справи і з приводу яких йому не були поставлені питання» [19]	справи і з приводу яких йому не були поставлені питання» [4]	значення для справи і з приводу яких йому не були поставлені питання» [6]
«5) ставити запитання, що стосуються предмета та об'єктів дослідження, особам, які беруть участь у кримінальному провадженні» [7]			
«6) одержати винагороду за виконану роботу та відшкодування витрат, пов'язаних із проведенням експертизи і викликом для надання пояснень чи показань, у разі, якщо проведення експертизи не є службовим обов'язком особи, яка залучена як експерт» [7]			
«7) заявляти клопотання про забезпечення безпеки у випадках, передбачених законом» [7]			
«8) користуватися іншими правами, передбаченими Законом України «Про судову експертизу»» [7]	«6) користуватися іншими правами, що надані Законом України «Про судову експертизу» » [19]	«6) користуватися іншими правами, що надані Законом України «Про судову експертизу»» [4]	«6) користуватися іншими правами, що надані Законом України «Про судову експертизу»» [6]
	«5) для цілей проведення експертизи заявляти клопотання про опитування учасників справи та свідків» [19]	«5) для цілей проведення експертизи заявляти клопотання про опитування учасників справи та свідків» [4]	«5) для цілей проведення експертизи заявляти клопотання про опитування учасників справи та свідків» [6]
Обов'язки експертів			
5. Експерт зобов'язаний: «1) особисто провести повне дослідження і дати обґрунтований та об'єктивний письмовий висновок на поставлені йому запитання, а в разі необхідності – роз'яснити його» [7]	«3. Експерт зобов'язаний дати обґрунтований та об'єктивний письмовий висновок на поставлені йому питання» [19]	«3. Експерт зобов'язаний надати обґрунтований та об'єктивний письмовий висновок на поставлені йому питання» [4]	«3. Експерт зобов'язаний дати обґрунтований та об'єктивний письмовий висновок на поставлені йому питання» [6]
«2) прибути до суду і	«4. Експерт	«4. Експерт	«4. Експерт

Кримінальний процесуальний кодекс України [7, стаття 69]	Цивільний процесуальний кодекс України [19, стаття 72]	Господарський процесуальний кодекс України [4, стаття 69]	Кодекс адміністративного судочинства України [6, стаття 68]
дати відповіді на запитання під час допиту» [7]	зобов'язаний з'явитися до суду за його викликом та роз'яснити свій висновок і відповіді на питання суду та учасників справи» [19]	зобов'язаний з'явитися до суду за його викликом та роз'яснити свій висновок і відповіді на питання суду та учасників справи» [4]	зобов'язаний з'явитися до суду за викликом суду та роз'яснити свій висновок і відповіді на питання суду та учасників справи» [6]
«3) забезпечити збереження об'єкта експертизи» [7]			
«4) не розголошувати без дозволу сторони кримінального провадження, яка його залучила, чи суду відомості, що стали йому відомі у зв'язку з виконанням обов'язків, або не повідомляти будь-кому, крім особи, яка його залучила, чи суду про хід проведення експертизи та її результати» [7]			
«5) заявити самовідвід за наявності обставин, передбачених КПК» [7]			

Джерело: авторська розробка на основі [7, 19, 4, 6]

Всіма видами процесуального законодавства передбачено чотири однакових права для експертів із 8, проте у ЦПК, ГПК і КАСУ є додаткове (відсутнє у КПК) спільне право «для цілей проведення експертизи заявляти клопотання про опитування учасників справи та свідків» [19, 4, 6]. Стосовно обов'язків експерта, то їх однакових лише два (КПК встановлює п'ять обов'язків, а ЦПК, ГПК і КАСУ визначають лише по два майже дослівних). У попередніх редакціях процесуальних кодексів, кількість і суть прав та обов'язків експертів була різною [15, с. 243-247]. Зміни пов'язані із прийняттям 03.10.2017 р. Закону України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» [10], котрим узгоджено норми трьох процесуальних кодексів (ЦПК, ГПК і КАСУ) уніфікувавши їх, у тому числі і стосовно прав та обов'язків експертів.

Крім того, в усіх процесуальних кодексах міститься умова, що «експерт може відмовитися від надання висновку, якщо надані на його запит матеріали недостатні для виконання покладених на нього обов'язків. Заява про відмову повинна бути вмотивованою» [7, 19, 4, 6]. Проте, у деяких із процесуальних кодексів є й певні особливості щодо відсутності певного права в експертів, так: у КПК зазначається, що «експерт не має права за власною ініціативою збирати матеріали для проведення експертизи» [7]; у ЦПК, ГПК, КАСУ – «експерт не має права передоручати проведення експертизи іншій особі» [19, 4, 6]. Натомість, у ЦПК, ГПК і КАСУ передбачено, що

«експерт має право на оплату виконаної роботи та на компенсацію витрат, пов'язаних з проведенням експертизи і викликом до суду» [19, 4, 6].

У профільній Інструкції [13] та КПК надається пояснення, що за умови коли дослідження пов'язане з частковим або повним знищенням об'єкта експертизи, чи зміною його властивостей, експерт зобов'язаний одержати на це дозвіл від особи, яка його залучила. ЦПК, ГПК і КАСУ передбачають, що «за відсутності заперечень учасників справи експерт може брати участь в судовому засіданні в режимі відеоконференції» [19, 4, 6], проте профільне законодавство і КПК окремо таку умову не декларують.

Висновки та перспективи подальших досліджень. У результаті проведеного дослідження з'ясовано, що:

– при проведенні судових експертиз й експертних досліджень із економічних питань виділяють експертизи: бухгалтерського та податкового обліку (документів бухгалтерського обліку, оподаткування і звітності); фінансово-господарської діяльності (документів про економічну діяльність підприємств й організацій); фінансово-кредитних операцій (документів фінансово-кредитних операцій). При цьому лише третій вид судово-економічної експертизи має тотожну назву;

– судова експертиза та експертне дослідження з економічних питань призначається на загальних підставах з дотриманням вимог профільного законодавства, яке включає: Закон України «Про судову експертизу»; Інструкцію про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень; Інструкцію про особливості здійснення судово-експертної діяльності атестованими судовими експертами, що не працюють у державних спеціалізованих експертних установах;

– до процесуального законодавства при проведенні експертиз з економічних питань, у т.ч. і в частині встановлення прав і обов'язків експертів, належать Кримінальний процесуальний кодекс, Цивільний процесуальний кодекс, Господарський процесуальний кодекс та Кодекс адміністративного судочинства;

– стосовно прав експертів, у т.ч. і з економічних питань, то профільне законодавство передбачає 6 – Законом України «Про судову експертизу» і 8 – відповідними Інструкціями (подібні лише п'ять); процесуальними кодексами встановлено 8 у КПК та по 6 у ЦПК, ГПК і КАСУ (аналогічними є також лише п'ять);

– у всіх видах профільного і процесуального законодавства передбачено по два однакових за суттю обов'язки судових експертів, що стосуються виконання завдання та надання експертного висновку й відповіді за потреби на питання. Так, у ЦПК, ГПК і КАСУ обов'язків вказано лише по 2, у Законі України «Про судову експертизу» - 3, в КПК – 5, а в Інструкціях – по 8. При цьому, в профільному законодавстві і КПК додано загальний обов'язок щодо можливості заяви самовідводу експерта.

Перспективи подальших наукових пошуків убачаються нам у розгляді заборон і відповідальності судових експертів, які встановлюються різними видами профільного й процесуального законодавства, а також у розробці пропозицій із вдосконалення нормативно-правових актів щодо призначення й організації здійснення судових експертиз та експертних досліджень з економічних питань.

Список літератури

1. Бараш Л. Процесуальні проблеми призначення і проведення судової експертизи. *Науковий вісник*

- Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2021. № 4. С. 262-268.
2. Бисага Ю.М., Заборовський В.В. Процесуальне становище експерта та спеціаліста як учасників цивільного процесу. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2021. № 1. С. 31-36.
 3. Гаспарян С.Г. Місце адміністративно-правових норм у правовому регулюванні кадрового забезпечення судово-експертних установ. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2020. № 21. С. 234-251
 4. Господарський процесуальний кодекс України : Закон України від 06.11.1991 р. № 1798-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> (дата звернення: 14.06.2023)
 5. Демидова Є.Є., Домашенко О.М., Колеснікова І.А., Латиш К.В. Судовий експерт як суб'єкт судово-експертної діяльності: правовий статус. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 5. С. 549-553.
 6. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 06.07.2005 р. № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення: 14.06.2023)
 7. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 14.06.2023)
 8. Мулик Я.І. Нормативно-правове забезпечення економічної експертизи: стан та вдосконалення. *Економіка та суспільство*. 2021. № 28. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-28-9>. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/480/459> (дата звернення: 15.06.2023).
 9. Мулик Я.І. Організація підготовки та атестації судових експертів: основні вимоги та обмеження. *Ефективна економіка*. 2021. № 1. DOI: 10.32702/2307-2105-2021.1.105. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/1_2021/107.pdf (дата звернення: 15.06.2023)
 10. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів : Закон України від 03.10.2017 р. № 2147-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2147-19#Text> (дата звернення: 16.06.2023)
 11. Про внесення змін до Закону України «Про судову експертизу» щодо удосконалення організаційно-управлінського забезпечення судово-експертної діяльності : Закон України від 03.11.2022 р. № 2716-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2716-20#n2> (дата звернення: 17.06.2023)
 12. Про затвердження Інструкції про особливості здійснення судово-експертної діяльності атестованими судовими експертами, що не працюють у державних спеціалізованих експертних установах : Наказ М-ва юстиції України від 12.12.2011 р. № 3505/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1431-11#Text> (дата звернення: 17.06.2023)
 13. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : Наказ М-ва юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 16.06.2023)
 14. Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 р. № 4038-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12/conv#Text> (дата звернення: 16.06.2023)
 15. Пугаченко О.Б. Вимоги процесуального законодавства в частині участі експерта при проведенні судової експертизи з економічних питань. *Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету: Економічні науки*. 2013. Вип. 24. С. 340-348.
 16. Пугаченко О.Б. Процесуальні вимоги призначення та проведення економічних експертиз. *Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки*. 2014. вип. 26. С. 207-215.
 17. Пугаченко О.Б., Косенко С.С., Бабій М.В. Організація проведення судових експертиз та експертних досліджень з економічних питань. *Центральноукраїнський науковий вісник. Економічні науки*. 2021. № 6 (39). С. 115-130
 18. Стельмах Н.Є. Бухгалтерська експертиза сільськогосподарської діяльності: судово-процесуальний аспект : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : 08.00.09. Київ, 2016. 23 с.
 19. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 14.06.2023)

References

1. Barash, L. (2021). Protsesualni problemy pryznachennia i provedennia sudovoi ekspertyzy [Procedural problems of appointing and conducting a forensic examination]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav – Scientific Bulletin of the Dnipropetrovsk State University*

- of Internal Affairs*, 4, 262-268 [in Ukrainian].
2. Bysaha, Yu.M., & Zaborovskyi, V.V. (2021). Protseualne stanovyshche eksperta ta spetsialista yak uchasnykiv tsyvilnoho protsesu [Procedural position of expert and specialist as participants in civil proceedings]. *Elektronne naukove vydannia «Analitychno-porivnialne pravoznavstvo» – Electronic scientific publication "Analytical and comparative jurisprudence"*, 1, 31-36 [in Ukrainian].
 3. Hasparian, S.H. (2020). Mistse administratyvno-pravovykh norm u pravovomu rehuliuванні kadrovoho zabezpechennia sudovo-ekspertnykh ustanov [The place of administrative and legal norms in the legal regulation of staffing of forensic institutions]. *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky – Theory and practice of forensic examination and criminology*, 21, 234-251 [in Ukrainian].
 4. Hospodarskyi protseualnyi kodeks Ukrainy vid 06.11.1991 r. № 1798-XII [Economic Procedural Code of Ukraine of November 6, 1991 № 1798-XII]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> [in Ukrainian].
 5. Demydova, Ye.Ie., Domashenko, O.M., Kolesnikova, I.A., & Latysh, K.V. (2022). Sudovyi ekspert yak subiekt sudovo-ekspertnoi diialnosti: pravovyi status [Forensic expert as a subject of forensic expert activity: legal status]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal – Legal scientific electronic journal*, 5, 549-553 [in Ukrainian].
 6. Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrainy vid 06.07.2005 r. № 2747-IV [Administrative Judicial Code of Ukraine of July 6, 2005 № 2747-IV]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> [in Ukrainian].
 7. Kryminalnyi protseualnyi kodeks Ukrainy vid 13.04.2012 r. № 4651-VI [Criminal Procedure Code of Ukraine of April 13, 2012 № 4651-VI]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> [in Ukrainian].
 8. Mulyk, Ya.I. (2021). Normatyvno-pravove zabezpechennia ekonomichnoi ekspertyzy: stan ta vdoskonalennia [Regulatory and legal provision of economic expertise: status and improvement]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and society*. Retrieved from <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/480/459> [in Ukrainian].
 9. Mulyk, Ya.I. (2021). Orhanizatsiia pidhotovky ta atestatsii sudovykh ekspertiv: osnovni vymohy ta obmezhenia [Organization of training and certification of forensic experts: basic requirements and limitations]. *Efektivna ekonomika – Efficient economy*. Retrieved from http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/1_2021/107.pdf [in Ukrainian].
 10. Zakon Ukrainy vid 03.10.2017 r. № 2147-VIII «Pro vnesennia zmin do Hospodarskoho protseualnoho kodeksu Ukrainy, Tsyvilnoho protseualnoho kodeksu Ukrainy, Kodeksu administratyvnoho sudochynstva Ukrainy ta inshykh zakonodavchykh aktiv» [Law of Ukraine of October 3, 2017 № 2147-VIII «On making changes to the Economic Procedural Code of Ukraine, the Civil Procedural Code of Ukraine, the Code of Administrative Procedure of Ukraine and other legislative acts»]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2147-19#Text> [in Ukrainian].
 11. Zakon Ukrainy vid 03.11.2022 r. № 2716-IX «Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy «Pro sudovu ekspertyzu» shchodo udoskonalennia orhanizatsiino-upravlinskoho zabezpechennia sudovo-ekspertnoi diialnosti» [Law of Ukraine of November 3, 2022 № 2716-IX «On making changes to the Law of Ukraine "On Forensic Expertise" regarding the improvement of organizational and managerial support of forensic expert activity»]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2716-20#n2> [in Ukrainian].
 12. Nakaz M-va yustytzii Ukrainy vid 12.12.2011 r. № 3505/5 «Pro zatverdzhennia Instruksii pro osoblyvosti zdiisnennia sudovo-ekspertnoi diialnosti atestovanymy sudovymy ekspertamy, shcho ne pratsiuiut u derzhavnykh spetsializovanykh ekspertnykh ustanovakh» [Order of the Ministry of Justice of Ukraine of December 12, 2011 № 3505/5 «On the approval of the Instruction on the peculiarities of forensic expert activity by certified forensic experts who do not work in state specialized expert institutions»]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1431-11#Text> [in Ukrainian].
 13. Nakaz M-va yustytzii Ukrainy vid 08.10.1998 r. № 53/5 «Pro zatverdzhennia Instruksii pro pryznachennia ta provedennia sudovykh ekspertyz ta ekspertnykh doslidzhen ta Naukovo-metodychnykh rekomendatsii z pytan pidhotovky ta pryznachennia sudovykh ekspertyz ta ekspertnykh doslidzhen» [Order of the Ministry of Justice of Ukraine of October 8, 1998 № 53/5 «On the approval of the Instructions on the appointment and conduct of forensic examinations and expert studies and Scientific and methodological recommendations on the preparation and appointment of forensic examinations and expert studies»]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> [in Ukrainian].
 14. Zakon Ukrainy vid 25.02.1994 r. № 4038-XII «Pro sudovu ekspertyzu» [Law of Ukraine of February 25, 1994 № 4038-XII «On forensic examination»]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from

- <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12/conv#Text> [in Ukrainian].
15. Puhachenko, O.B. (2013). Vymohy protsesualnoho zakonodavstva v chastyni uchasti eksperta pry provedenni sudovoi ekspertyzy z ekonomichnykh pytan [Requirements of procedural legislation regarding the participation of an expert in conducting a forensic examination on economic issues]. *Naukovi pratsi Kirovohradskoho natsionalnoho tekhnichnoho universytetu: Ekonomichni nauky – Scientific works of the Kirovohrad National Technical University: Economic Sciences*, 24, 340-348 [in Ukrainian].
 16. Puhachenko, O.B. (2014). Protsesualni vymohy pryznachennia ta provedennia ekonomichnykh ekspertyz [Procedural requirements for the appointment and conduct of economic examinations]. *Naukovi pratsi Kirovohradskoho natsionalnoho tekhnichnoho universytetu. Ekonomichni nauky – Scientific works of the Kirovohrad National Technical University: Economic Sciences*, 26, 207-215 [in Ukrainian].
 17. Puhachenko, O.B., Kosenko, S.S., & Babii, M.V. (2021). Orhanizatsiia provedennia sudovykh ekspertyz ta ekspertnykh doslidzhen z ekonomichnykh pytan [Organization of forensic examinations and expert studies on economic issues.]. *Tsentralkoukrainskyi naukovyi visnyk. Ekonomichni nauky – Central Ukrainian scientific bulletin. Economic sciences*, 6 (39), 115-130 [in Ukrainian].
 18. Stelmakh, N.Ye. (2016). Bukhhalterska ekspertyza silskohospodarskoi diialnosti: sudovo-protsesualnyi aspekt [Accounting examination of agricultural activity: forensic aspect]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
 19. Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy vid 18.03.2004 r. № 1618-IV [Civil Procedure Code of Ukraine of March 18, 2004 № 1618-IV]. [zakon.rada.gov.ua](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> [in Ukrainian].

Olha Puhachenko, Associate Professor, PhD of Economics

Tetiana Fomina, Associate Professor, PhD of Economics

Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine

Rights and Obligations of Experts in Economic Affairs in the Relevant and Procedural Legislation

The article considers the rights and obligations of experts on economic affairs in the relevant legislation (the Law of Ukraine "On Forensic Expertise"; the Instruction on the Appointment and Conduct of Forensic Examinations and Expert Studies and the Scientific and Methodological Recommendations on the Preparation and Appointment of Forensic Examinations and Expert Studies; the Instruction on the Peculiarities of Forensic Expert Activity by Certified Forensic Experts who do not work in state specialised expert institutions) and procedural legislation (the Criminal Procedure Code, the Civil Procedure Code, the Commercial Procedure Code and the Code of Administrative Procedure).

The purpose of the article (to study the rights and obligations of forensic experts on economic affairs in accordance with the requirements of relevant and procedural legislation) is achieved by using the following general scientific and special research methods: abstract-logical, dialectical, generalization, grouping, and graphical.

The study revealed that in conducting forensic examinations and expert studies on economic affairs, there are examinations of documents: accounting, taxation and reporting; economic activities of enterprises and organisations; and financial and credit transactions. At the same time, there is an inconsistency in the names of the types of forensic economic examinations in the relevant legislation. It is determined that the relevant legislation on the rights of experts, including those on economic affairs, provides for 6 of them in the Law of Ukraine "On Forensic Expertise", 8 in the relevant Instructions (only five are similar); the procedural codes establish 8 rights in the Criminal Procedure Code and 6 each in the Civil Procedure Code, the Code of Civil Procedure and the Code of Administrative Procedure (five are also similar). All types of relevant and procedural legislation provide two essentially identical duties of forensic experts (to perform the task and provide an expert opinion and answer questions, if necessary). The Code of Civil Procedure, the Code of Economic Procedure and the Code of Administrative Court Procedure declare only 2 duties each, the Law of Ukraine "On Forensic Expertise" - 3, the Code of Criminal Procedure - 5, and the Instructions - 8. At the same time, the relevant legislation and the Criminal Procedure Code of Ukraine add a general obligation to recuse an expert.

expertise on economic affairs, forensic examination, expert research, expert, rights, obligations, relevant and procedural legislation, procedural codes

Одержано (Received) 15.05.2023

Прорецензовано (Reviewed) 04.05.2023

Прийнято до друку (Approved) 29.05.2023